

סובייקטיביות נשית מחויכת: תפיסת הנשיות של צעירות ישראליות בעידן הנאו-ליברלי

דלית שמחאי ועמליה סער

המאמר מציג ניתוח פמיניסטי של הסובייקטיביות הנשית בקרב נשים יהודיות צעירות בישראל, בהתבסס על ניתוח תוכן לתשובותיהן של 623 משתתפות לשאלה פתוחה על נשיות. הממצאים מעלים תפיסת נשיות מורכבת ובעלת קול מובהק, שבמרכזה הלוח רוח הרמוני, אפוליטי ומפויס. עבור הצעירות, נשיות פירושה יכולת לאזן בין תכונות ופרקטיקות שהן עצמן תופסות כסותרות, ובראשן הניגוד בין איכויות פנימיות לבין חיצוניות, בין רכיבים "נשיים" לבין "גבריים", בין מחויבות האישה לעצמה לבין מחויבותה כלפי אחרים. בעוד שנשים צעירות מטמיעות ערכים רבים מתוך הפמיניזם של הדורות שקדמו להן, הן דוחות את הפוליטיזציה של מערכת המגדר ולמעשה את עצם המאבק נגד הפטריארכיה, שהיו כה מרכזיים ביצירת התשתית החברתית שלתוכה נולדו ובה גדלו. אנו טוענות שהמחויבות לתפיסת עולם הרמונית ואפוליטית מעוגנת בחוויה הדורית של מי שמזוהות כבנות דור ה-Y, אשר עיצבו את תודעתן לאור הדומיננטיות של הברית שבין השיח הנאו-ליברלי, השיח התרפויטי והשיח של הרוחניות העכשווית.

* ד"ר דלית שמחאי, החוג לשירותי אנוש והחוג הרב-תחומי, מכללת תל חי.
דואר אלקטרוני: dalitsimchai@gmail.com
פרופ' עמליה סער, החוג לאנתרופולוגיה, אוניברסיטת חיפה.
דואר אלקטרוני: saaram@soc.haifa.ac.il

מילות מפתח: נשיות, סובייקטיביות, נאו־ליברליזם, רוחניות עכשווית, העידן החדש, פסיכולוגיה חיובית, דור ה־Y

מאמר זה עוסק במשמעות התרבותית העכשווית של הסובייקטיביות הנשית כפי שהיא מובנית אצל נשים צעירות בישראל. הנשים שבמרכזו שייכות למה שנהוג לכנות "דור ה־Y", או המילניאלס (millennials), אלו שהגיעו לגיל ההתבגרות בראשית המאה ה־21. ספרות ענפה דנה בהשפעות של הנאו־ליברליזם על תפיסת הנשיות של צעירות בחברות קפיטליסטיות עשירות והבנייתה כמרוכת סתירות ואמביוולנטית (ראו למשל Budgeon, 2013; Gill & Scharff, 2011). מטרתנו במאמר זה היא לפענח את אותה מורכבות, לדייק את ההמשגה הכללית על הסובייקטיביות הנאו־ליברלית ולהציג את רכיביה בהקשר מגדרי. נציג מחקר שערכנו בקרב סטודנטיות, מממצאיו עולה תפיסת נשיות מורכבת ובעלת קול מובהק, המביעה מנעד של תכונות ופרקטיקות שהמשיבות עצמן מציגות כמנוגדות. "מצד אחד" (כך בגוף התשובות) יש בה התמקדות במראה חיצוני עדין, מטופח ומיני והעלאה על נס של פעולות טיפול והכלה. "מצד שני" מובעות בה תחושת מסוגלות גבוהה ותחושת כוח וזכאות לידע, לדעות ולפעולה עצמאית במרחב הציבורי. שלא כפמיניסטיות בנות הדור השני, שיצאו נגד הבניות בינריות של מגדר והדגישו את פלישת הדיכוי הפטריארכלי אל המרחבים הפרטיים והאינטימיים ביותר, בססמה "האישי הוא הפוליטי", הנשים הצעירות שהשתתפו במחקרנו מנעות באופן ברור מן הפוליטי. הן משמרות את הבינריות המגדרית, אך לא רואות בה עניין בעייתי. להפך, הן תופסות את עצמן כמי שמסוגלות לשלב בנשיות שלהן, במיומנות ובלא כעס, תכונות שהן עצמן תופסות כגבריות, מבלי שייגרם בה פיתוח. הניתוח מפרש את הממצאים לאור השילוב השיחני שהוזכר – נאו־ליברליזם, פסיכולוגיה חיובית ושיח הרוחניות של העידן החדש. נטען כי הסובייקטיביות הנשית בקרב צעירות יהודיות משכילות בישראל היא בעלת סממנים דוריים מובהקים. היא מטמיעה לתוכה ערכים רבים מתוך הפמיניזם של הדורות שקדמו לה, אך בו־בזמן דוחה את הפוליטיזציה של מערכת המגדר ולמעשה את עצם המאבק נגד הפטריארכיה, שהיו כה מרכזיים ביצירת התשתית החברתית שלתוכה הן נולדו ובה הן גדלו.

סובייקטיביות מילניאלית

בחברות קפיטליסטיות עשירות בנות זמננו, תפיסת "האדם הראוי" מעוגנת בשלושה שיחים דומיננטיים הקשורים זה בזה: השיח הנאו־ליברלי, השיח התרפויטי והשיח הרוחני. כל אחד מהשיחים האלו מתפתח בזירה חברתית שונה, אולם הם מבוססים על הגיונות משותפים רבים ואף נשזרים אלה באלה. הסובייקטיביות המתעצבת בהשראת השיח הנאו־ליברלי אמורה להפגין מסוגלות, אוטונומיה, יזמות וכוח. השיח התרפויטי מחייב אותה לשכלול עצמי, להתפתחות אישית ורפלקסיביות, ובגלגולו כשיח הפסיכולוגיה

החויבות הוא מעודד אותה לאהבה עצמית ולהימנעות מרגשות שליליים, בעיקר מכעס. השיח הרוחני של תרבות העידן החדש (New Age) עוטף את העצמי הזה בכמיהה לאושר ובאמונה בהרמוניה, ומצטרף לשיח התרפויטי בניסוח ציווי מוסרי להתפתחות רגשית ורוחנית. בתוך הציווי המוסרי הזה, שיח הפסיכולוגיה החיובית מדגיש את כוחם של רגשות חיוביים לייצר מציאות, והשיח הנאו-ליברלי כורך את הציווי להתקדם ולהתפתח באופן אינדיבידואלי עם הבטחה להצלחה כלכלית. הסובייקטיביות המכוננת בשיוור השיחני הזה היא בעלת תודעה אפוליטית, מחויבת ללקיחת אחריות אישית ואינדיבידואליזם ונמנעת באופן פעיל מזיהוי של אי-שוויון מבני (אילוז, 2012; Rose, 2013; Budgeon, 2013; Simchai & Shoshana, 2018). באופן פרדוקסלי, תהליך זה מתרחש במבנה חברתי-כלכלי מקוטב, שבו העניים נהיים עניים יותר, המעמד הבינוני נשחק, ובעבור רבים גדל המרחק בין האתוס המריטוקרטי לבין חוויית חייהם המוחשית (Ortner, 2013). זו רוח התקופה הנוכחית ויש לה הקשרים מעמדיים ברורים. המאמר מדגיש את העיגון של הסובייקטיביות הזו בהקשר דורי ומגדרי בד-בבד.

הדיון הסוציולוגי על דוריות מדגיש יותר את ההקשר ההיסטורי-חברתי-תרבותי ופחות את ההיבט הגילי. בעקבות ההמשגה של מנהיים (Mannheim, 1952), מקובל לטעון שיחידה דורית סוציולוגית כוללת את מי שהתבגרו אל תוך תנאים חברתיים מסוימים, שהובילו לגיבושה של תודעה ייחודית ומובחנת. החלוקה הרווחת בספרות מתייחסת למי שנולדו בשנות ה-80 של המאה ה-20 כאל יחידה דורית, דור ה-Y, המילניאלס (millennials). בני ובנות דור זה נולדו אל תוך המודרניות המאוחרת, ותפיסת העצמיות שלהם שוורה במאפייניה כפי שתוארו לעיל. ובאשר למגדר – הספרות הפמיניסטית תורמת לדיון את ההבנה שהסובייקטיביות במודרניות המאוחרת גם ממוגדרת. גיל ושארף (Gill & Scharff, 2011, p. 7), למשל, כתבו:

נשים הן אלו שנדרשות לניהול עצמי ולמשמעת עצמית. נשים, הרבה יותר מגברים, הן מי שנדרשות לעבוד על העצמיות שלהן, לשנות אותה, לווסת כל היבט בהתנהלותן ולהציג את כל פעולותיהן כבחירה חופשית. האם יכול להיות שהנאו-ליברליזם הוא מגדרי מלכתחילה, ושהסובייקטיביות האידיאלית המתכוננת בו היא למעשה זו של נשים?

הקריאה לפענח את הבניית הסובייקטיביות הנשית לפי האתוס הנאו-ליברלי מקבלת מענה במגוון מחקרים, שרבים מהם מתמקדים בבנות דור ה-Y. הישגי הפמיניזם חסכו מבנות הדור הזה את המאבק על מה שלאמהותיהן לא היה כלל מובן מאליהן: יש להן יותר נגישות להשכלה, לעבודה ולכסף, וכן לידע על זכויות נשים ועל נזילות מגדרית. הן נמנעות ישירות של מוצרי צריכה ושל תרבות פופולרית, שכבר אינה מציגה נעדרות ונשים כנסיכות פסיביות המחכות לגאולת הנסיך, אלא מקדמת נוכחות אוטונומית שלהן ומעלה תכנים ושאלות הרלוונטיים לחייהן.

התרבות הפופולרית נותנת ביטוי ליחסי כוח מגדריים ועוסקת באלימות ובהטרדות מיניות. ב־בזמן, ובאופן מאוד אינטנסיבי ומעצים, היא מציגה נערות ונשים צעירות בהקשרים של כוח, יוזמה, פעולה, הנאה ומיניות משוחררת. היא נותנת מקום למגוון אתני ומעמדי, לנזילות מגדרית ולניכוס מחדש של פרפורמנס נשי (Banet-Weiser, 2004; Bröckling, 2005; Curtis & Cardo, 2018; Salmenniemi & Adamson, 2015; Tyler, 2011). עם זאת, רבים מן המחקרים מבקרים את שיח ההעצמה הזה. חוקרות רבות מבהירות שעל יסוד הרעיון הכללי של "כוח נשי" (girl power), ובמסגרת החיבור בין האתוס הנאו-ליברלי לבין כינונה של הסובייקטיביות הנשית העכשווית, הנשיות של נערות וצעירות מובנית באופן דכאני. חגיגת הנשיות המשוחררת מבוססת על מנגנונים מתוחכמים התובעים מהן להמשיך ולמשטר את גופן ולהתאים את עצמן לתכתיבי יופי מצומצמים ומוטים אתנית (Cairns & Johnston, 2015; Elias & Gill, 2018). האדרת המיניות הנשית המשוחררת תובעת מנשים לזרום עם פורנוגרפיה ועם מצבי סכנה (Lewis & Marine, 2015), והשימוש שעושים תאגידים בלקסיקון הפמיניסטי מעודד את הבנייתה של הנשיות החדשה כמעוגנת בצריכה. שוק העבודה, מיותר לציין, נותר אנדרוצנטרי במאפייניו, וככזה הוא מציב את הגברים במרכז ומקשה על נשים להגיע לעצמאות כלכלית ולרווחה (Peterson & Lewis, 1999). כך, בשם הפמיניזם והליברליזם, מטופח גם חוזה מגדרי חדש בין הנשים לבין הגברים ובמסגרתו הם מחויבים פחות לתפקידים המסורתיים כמפרנסים עיקריים, אך עדיין אינם שותפים מלאים בתפקידים הקשורים במרחב הפרטי.¹ במקביל מטופח חוזה חדש בין הנשים לבין המדינה, שדורש מנשים להפגין יציבות כלכלית ופוטנציאל את המדינה ממחויבותה לתמיכות (McRobbie, 2008; Sa'ar, 2016a). הפטריארכיה ודיכוי הנשים מופיעים עכשיו בלבוש חדש, הנשען על שילוב של האתיקה הנאו-ליברלית עם הלקסיקון הפמיניסטי שנוטרל מעוקצו הביקורתי. שילוב רעיוני זה לא רק מטיל על נשים את החובה לנהל ולפקח על גופן ונפשן, אלא דורש מהן לעשות זאת תוך הפגנת שביעות רצון ומצב רוח טוב (Cairns & Johnston, 2015; ; Elias & Gill, 2018; Gill & Scharff, 2011).

ההקשר המקומי של הדיון: נאו-ליברליזם וכינון סובייקטיביות נאו-ליברלית בישראל

בישראל נהוג משטר מעורב של ליברליזם אתנוקרטי, המקנה לקבוצות על הרצף האתנו-לאומי היקפים משתנים של זכויות אינדיבידואליות וחברתיות, או לחלופין, דרגות משתנות של שיטור ושלילת זכויות. מאמצע שנות ה-80 של המאה ה-20 אימצה ישראל מגמות של ליברליזציה כלכלית, על ההגיונות התרבותיים הכרוכים בה (רם,

1 על אטיות וחלקיות כניסתם של גברים בישראל לעבודות הטיפול ומשק הבית, ראו הריס-אולשק (2015).

(2005). במאה ה-21 התווספו להן הפרטה, הטבות כלכליות מרחיקות לכת לתאגידים רב-לאומיים, התכווצות של מדינת הרווחה והתחזקות של נאו-ציונות בעלת מאפיינים דתיים. מגמות אלו, על הקיטוב המעמדי החד שיצרו, משפיעות, בין היתר, על סיכויי החיים ועל תפיסת הסובייקט של גברים ושל נשים ממיקומים אתניים ומעמדיים שונים. לדוגמה, סער (Sa'ar, 2016a) והלמן (2013) הצביעו על האופן שבו במסגרות סדנאות לרכישת מיומנויות בשוק העבודה, נשים מעוטות הכנסה לומדות לפתח השקפת עולם וזהות יזמית ואתוס של משילות עצמית. במהלך פדגוגי המשלב בין האתוס הנאו-ליברלי, השיח התרפויטי והפסיכולוגיה החיובית, יחד עם שיח הרוחניות העכשווית, נשים לומדות לחשוב על עומס האימהות ומשק הבית, שכר נמוך ותנאי העסקה גרועים והיעדר תמיכה מבני הזוג כעל קשיים אישיים, שחשיבה חיובית ודמיון מודרך יסייעו להזיז מן הדרך אל עצמאות וכוח, ולא כעל חסמים מבניים והיסטוריים.

ישראלים יהודים שנולדו בשנות ה-80 של המאה ה-20, גדלו במציאות שעוצבה על-ידי שילוב בין מגמות שנדמות כסותרות: חיזוק זהויות קולקטיביות אתנוצנטריות ואתוס רפובליקני לצד התבססות הנאו-ליברליזם. על אף ההטרוניות של קטגוריה חברתית זו היא מזוהה על-ידי סוציולוגים בישראל כיחידה דורית. הרצוג (2013), רם ופילק (2013) ושנהב (2013) טענו שהתבגרותם של בני ובנות דור זה תחת ההגמוניה הנאו-ליברלית עיצבה אצלם "תודעה מופרטת" (גוטוויין, 2001) שבאה לביטוי לא רק בתחומי הכלכלה והמדיניות הציבורית אלא גם בהקשר התרבותי הרחב. הפרטה התודעה מתרגמת ביקורת מבנית לפעולה אינדיבידואלית המעוגנת בשיח רגשי א-פוליטי. הרצוג (2013) הסבירה שזה דור ש"בגר בתקופה שבה פעלו מנגנונים שונים של דה-פוליטיזציה, דור שגדל לתוך שיח נאו-ליברלי מובן מאליו, הנוקט לשון כלכלית ועושה דה-פוליטיזציה לתהליכים חברתיים ופוליטיים" (עמ' 79).

בישראל העכשווית מגויסות שלל פרקטיקות שיחניות לשם דיבור הרמוני, מפוים ונינוח על סוגיות בעלות פוטנציאל נפיץ. יחסי יהודים ופלסטינים (Abu-Nimer, 2004) או אי-הסכמות בין ימין לשמאל ובין דתיים לחילונים (ינאי וליפשיץ-אורון, 2003) נדונים ב"מעגלי שיח" וב"תכניות פיוס" שבהם מטופחת ההסכמה ונשלל הפוליטי. לטובת שיח האחדות מושקעים קונפליקטים, מטושטשים הבדלים ומודרים מי שלא ניתן להכפיפם לשיח זה (ינאי וליפשיץ-אורון, 2003). בני ובנות דור ה-Y גדלו במדינה ובחברה שבה אין אהדה להנכחה של אי-הסכמות ולהתנגדות לסדר החברתי, חברה "נטולת אופוזיציות" כפי שהגדיר זאת שנהב (2013). שני אירועים דרמטיים בישראל מזוהים במחקר ובשיח הציבורי ככאלה שתרמו לסימונם כיחידה דורית: בשנת 1995 נרצח ראש הממשלה יצחק רבין. המבוגרים בישראל התמודדו עם האירוע הטראומטי באותן "תוכניות פיוס" (ינאי וליפשיץ-אורון, 2003). הצעירים באותה עת, האחים והאחיות של משתתפות המחקר שלנו שהיו אז כבנות 10, מיסדו פרקטיקות אבלות וזיכרון ייחודיים, שבשלהם הם הוגדרו כ"נוער הנרות". לוצאטו ויעקובסון (Luzzatto & Jacobson, 2001) זיהו שגם אצלם נכרך האבל עם שיח אחדותי, הרמוני, התופס

ניגודים ככאלו המשתלבים זה עם זה. אירוע דרמטי רלוונטי נוסף התרחש בשנת 2011. משתתפות המחקר שלנו כבר היו צעירות שסיימו תואר ראשון ויצאו אל חיהן כנשים בוגרות. בקיץ של אותה שנה התקיים בישראל אחד מאירועי המחאה הציבורית הגדולים בתולדות המדינה, והדור שלהן היה מי שהוביל אותה. מחקרים שפורסמו על אותה מחאה הדגישו את הימנעותם של המפגינים משיח פוליטי ואת המרת הזעם הפוטנציאלי בשיח של אחדות מנחמת, בלקסיקון ניו־אייג'י ובאווירה קרנבלית. בהמשך ישיר לרוח תשובותיהן של משתתפות המחקר לשאלון שלנו שלוש שנים קודם לכן, גם אירוע המחאה, שקיבל את השראתו מן האביב הערבי, תורגם בישראל של תחילת המאה ה־21 למרחב של אסקפיזם פוליטי (הרצוג, 2013; רם ופילק, 2013; שנהב, 2013).

ניתוח מגדרי של דור ה־Y בישראל מעלה תובנות דומות לאלו המוצגות בספרות על מדינות קפיטליסטיות עשירות, שאת עיקרן הצגנו לעיל. גם בישראל מגבשות בנות דור ה־Y את זהותן הנשית במציאות מרובת סתירות, שבה לצד הגמוניה פטריארכלית מתקיימת נזילות מגדרית ושינוי ביחסי הכוח. בסדרת מחקרים שערכה פרידמן (1999) בקרב נשים ישראליות בשנות ה־90 של המאה הקודמת נמצא בעקיבות כי הן מחזיקות בתפיסת עולם בינרית ושמרנית למדי בנוגע לנשיות, אף שאורח חייהן לימד על מעורבותן הרבה בתחומים שהוגדרו על־ידן כ"גבריים". בינריות זו נדמית כנפרמת בקרב צעירות בנות דור ה־Y. ניכר שהסובייקטיביות הנשית שלהן מובנית בתוך הקשר דינמי, מורכב ואמביוולנטי יותר, ולא בכדי. הפמיניזם בישראל, בעיקר בגרסתו הליברלית, השיג הישגים רבים מאז התפתחותו בשנות ה־70 של המאה ה־20. בעבור רבים מבני ובנות דור ה־Y, נוכחותן של נשים בשוק העבודה, באקדמיה ובפוליטיקה נתפסת כמובנת מאליה אף שבכל אחת מן הזירות הללו ממשיכים להתקיים פערי מגדר. הרצוג (2013) הראתה שתהליכי ההטמעה המגדרית באים לידי ביטוי בקרב בני ובנות דור זה. הפרשנות הפמיניסטית למציאות החברתית קנתה אצלם אחיזה גם אם אינם מזדהים כפמיניסטים, והאקטיביסטים שבהם מאמצים פרקטיקות הרווחות בארגונים הפמיניסטיים.

בחינת תרומתה של התרבות הפופולרית להבניית הסובייקטיביות הנשית מעלה מסקנות דומות לאלו שהצגנו בהקשר למדינות קפיטליסטיות עשירות אחרות. גם בישראל הדיון המחקרי על נערות ונשים צעירות נע על הציר שבין קורבנות ומצבי סיכון לבין כוח וסוכנות (agency) (לחובר, פלד וקומס, 2017). הסוכנות שמפגינות הצעירות בצריכת התרבות מתקיימת לצד רכיבים של דיכוי ושמרנות, ושיח ההעצמה והאוטונומיה מנותח גם בהקשר הישראלי באופן שמכיר בפוטנציאל החשוב של כוח נשי לצד הביקורת עליו (שם; דוידסון, 2007; Vaisman, 2017; Davidson & Ribak, 2014). זירה חברתית נוספת המשקפת את המתח בין שמרנות לבין שינוי בנוגע לכינונה של הסובייקטיביות הנשית בישראל היא הצבא. ששון־לוי (2006) הראתה שחיילות בתפקידים "גבריים" מאמצות זהות "גברית" כאסטרטגיה של השתלבות במרחב הצבאי. בו־בזמן, הן מטעינות משמעות פארודית על עבודת הזהות שהן עושות. הן מפיקות

עונג ותחושת כוח מפרפורמנס שיש בו ביטוי לנזילות מגדרית ולמשחקיות בכל הקשור להבניית הסובייקטיביות הנשית שלהן.

לסיכום, מן הספרות עולה שהסובייקטיביות בחברות הקפיטליסטיות העשירות בנות-זמננו מובנית בהשפעת שלושה שיחים דומיננטיים הקשורים זה לזה: השיח הנאו-ליברלי, השיח התרפויטי והשיח של הרוחניות העכשווית. ניתוח פמיניסטי מעלה שלסובייקטיביות זו אופי מגדרי ברור. להלן ננסה להבין מהי תפיסת הנשיות המתכוננת במסגרת שילוב שיחני זה, תוך כדי התמקדות בקטגוריה מובחנת של דור ה-Y ובהקשר המקומי של החברה בישראל.

המחקר

מאמר זה מבוסס על מחקר רחב היקף שהתקיים בשנת הלימודים 2008–2009. במסגרת המחקר הכולל הפצנו שאלונים בקרב סטודנטיות וסטודנטים בשתי אוניברסיטאות מחקר ובשלוש מכללות אקדמיות בצפון ישראל והקפדנו לחלקם בין סטודנטיות וסטודנטים מחוגים שונים בימים ובשעות מגוונות ובקורסים שהיו קשורים ושאינם קשורים ללימודי מגדר.²

המחקר קיבל את אישורה של ועדת האתיקה של אוניברסיטת חיפה (אישור 103/08). הפנייה לסטודנטים ולסטודנטיות נעשתה בשיעורים, אך הובהר להם כי ההשתתפות במחקר היא וולונטרית ואנונימית, ושלא תהיה לה או לסירוב להשתתף כל השפעה על ציוניהם.

במאמר זה בחרנו להתמקד בתפיסת הנשיות בקרב סטודנטיות בלבד.

המשתתפות

תאוריית המיקומים המצטלבים, שהנחתה אותנו בעיצוב המחקר הכולל, הניחה כנקודת מוצא הבדלים בין נשים מקבוצות שונות בהיבטים מגוונים של חייהן, ובהם תפיסת הנשיות. ואכן, ניתוח קודם של הממצאים הכמותיים של המחקר (Sa'ar, Lewin, & Simchai, 2017) העלה הבדל ברור בין המשיבות הפלסטיניות לבין היהודיות, והיעדר הבדלים מובהקים סטטיסטית בין דתיות לבין חילוניות בקרב היהודיות. לפיכך, בניתוח הממצאים האיכותניים בחרנו לעסוק בכל קבוצה לאומית בנפרד. המאמר מתמקד אפוא בצעירות יהודיות, שהיו 623 מ-1,331 המשתתפות. גילן הממוצע היה 24, ורובן היו חילוניות הטרוסקסואליות מן המעמד הבינוני. מובן שגם קבוצה זו היא הטרוגנית בהיבטים שונים.

2. אנו מודות ליהל קורלנדר על עזרתה בחלק זה של המחקר.

השאלון

השאלון כלל מגוון רחב של שאלות רב־בִּרְרָה בנוגע למגדר, לנשיות ולפמיניזם ומעט שאלות פתוחות. באחת מהן, שבה נתמקד להלן, ביקשנו מן המשיבות לתאר בשתי שורות בלבד מיהי לדעתן אישה נשית.

תשובות הסטודנטיות הוקלדו ונותחו באופן הבא: תחילה קראנו בקפידה את כל התשובות וזיהינו את הקטגוריות השונות שהמשיבות חושבות באמצעותן. בהמשך ספרנו את שכיחות ההופעה של כל קטגוריה, ובשלב השלישי עשינו ניתוח תוכן של כל אחת מהן. ניתוח התוכן נעשה על־ידי כל אחת מאתנו בנפרד, ורק לאחר מכן בחנו במשותף את הפרשנות כדי לחזק את תוקפה.

מאמר זה אינו מבוסס אפוא על בידוד משתנים וניתוח סטטיסטי של הקשרים ביניהם אלא על ניתוח איכותני של טקסטים. בסיס הנתונים האיכותני של המחקר מאפשר לנו להתעמק במורכבות וברב־ממדיות של תפיסת הנשיות של המשיבות, גם אם אינו מאפשר בחינה השוואתית בין תת־קבוצות בקרבן.

ממצאים

את ממצאינו לגבי תפיסתן של הצעירות בנוגע לנשיות נציג בשני חלקים. תחילה יוצגו התמות המרכזיות לפי סדר יורד של שכיחות הופעתן. פילוח תמטי בסיסי זה מעלה שבתפיסתן של המשיבות, הנשיות מורכבת ממגוון רחב של היבטים הקשורים למראה, לתכונות, למכלול שאנו מכנות מהות נשית אינטואיטיבית, למיקוד עצמי, לכוה, לאימהות ומשפחתיות וכן לדעות וידע. בהמשך להצגת התמות המרכזיות, נתמקד בהתייחסותן של המשיבות לשילוב בין הרכיבים השונים. הממצא העיקרי בחלק זה הוא הנטייה השכיחה לתאר את הנשיות ככזו הכוללת מאפיינים סותרים, ובו בזמן ככזו היודעת לפתור ולהכיל את הסתירות.

אישה נשית היא... תמות מרכזיות

שבע תמות עיקריות חזרו בתשובות בגרסאות כאלו ואחרות. התמה שזכתה למרב האזכורים הייתה זו שכינינו "תכונות", והיא כללה מאפייני אישיות ודפוסי פעולה הנגזרים מהם. מספר כמעט שווה של תכונות התייחסו למראה (למשל, נקייה, חנינית מטופחת והיגיינית). לאלו הקדשנו קטגוריה נפרדת ואתה נפתח את הצגת הממצאים. תחת הקטגוריה של מראה ניתן למצוא מגוון רחב של פרקטיקות, חפצים והלוך רוח המאפשרים לדעת המשיבות את "עשיית הנשיות". אישה נשית היא אישה מטופחת, הבהירו רבות מהמשיבות והדגישו ש"אישה נשית היא קודם כול אישה מטופחת". כמו כן, הטיפוח קשור בהשקעה במראה החיצוני ("קודם כול במראה החיצוני", כתבה

אחת המשיבות). בצד המושגים הכלליים של "טיפוח" ו"השקעה" היו שהציעו היבטים מוחשיים, כגון בישום, איפור, טיפוח צפורניים וגנדר. היו שהתמקדו באופנה ("האישה הנשית היא אופנתית", "מכוונת לאופנה"), וציינו פריטי לבוש, כגון חצאיות ושמלות. הרוח הכללית העולה מן התשובות מזהה בין נשיות לבין מראה שיש בו יופי, עדינות, סדר וניקיון, אלגנטיות וסקס-אפיל. התייחסות למראה כללה גם התמקדות בגוף, שאמור להיות רזה אך לא רזה מדי. "אפשר שתהיה מלאה במקומות הנכונים", כתבה אחת הסטודנטיות, בהשתמשה במטבע לשון מוכר המתייחס לישבן ולשדיים מלאים. גם גוף הרינוי הוצג כגוף נשי שאינו רזה ("התגלמות האישה כנשית היא בזמן ההיריון"). רבות מן המשיבות התייחסו לשיער – לקיומו על הקרקפת והיעדרותו ההכרחית משאר חלקי הגוף. רוב ההתייחסויות בקטגוריה זו הבנו את המראה הנשי כמחייב עשייה, משמעת והתמדה. רק מעטות טענו בזכות הגוף העגלגל או כתבו שאישה נשית היא מי ששלמה עם הגוף שלה.

לעומת דימוי המראה הנשי שהיה אחיד למדי ומצומצם, הקטגוריה שכינינו תכונות כללה תכונות אישיות ופרקטיקות הנלוות אליהן, והיא שיקפה תפיסה מורכבת יותר אך כזו ההולמת הבניה בינרית של זהויות מגדריות. רבות מן התכונות שהוצעו עוקבות אחר התפיסה המוכרת המזהה נשיות עם טיפול, טיפוח רגשי ופיזי, עם רגשות חיוביים ועם הלך רוח כללי המכוון לאחרים ושופע אהבה וחיוביות. כך, למשל, האישה הנשית אוהבת לעזור, אוהבת ילדים, אוהבת לבשל, אוהבת את הזולת. היא גם חברה טובה, אמפתית, משעשעת, רגישה ומכילה. תכונות נוספות מלמדות שאישה נשית נדרשת לאיפוק ולצמצום עצמה. משיבה 714 שיקפה עמדה שחזרה שוב ושוב בתשובות בכותבה שאישה נשית היא "עדינה, מטופחת, לא קשוחה מדי, ותרנית כשצריך, יודעת לקבל מה שהיא רוצה בדרך הכי פחות כוחנית, לא אסרטיבית, רגישה". אולם היו מי שציינו דווקא תעוזה, חופש ומיניות. מכאן שבעיני הצעירות אישה נשית עשויה להיות גם סקסית או כזו המבטאת בחופשיות את עצמה ואת המיניות שלה.

לצד התכונות הנשיות הסטראוטיפיות עלו גם תכונות שבתרבות הפופולרית זוהו בעבר עם גבריות. כאן ניתן למנות אסרטיביות, סמכותיות וביטחון עצמי, וכן חוכמה וידע ואומץ להפגין: "לא פוחדת להתבטא ולהגן על דעותיה" כתבה אחת הסטודנטיות. נוסף על כך, נשים נשיות זוהו כבעלות כריזמה ומוטיבציה. בצד ההתייחסות המובלעת לגבריות, היו תשובות בקטגוריה "תכונות" שהשתמשו במפורש בגברים ובגבריות כעוגן להתייחסות, בין אם דרך ניגוד או דרך דמיון. לדוגמה, "[אישה נשית] מודעת למיניות שלה ולא מפחדת לשדר אותה, שמכירה בהבדלים בינה לבין הגברים". מנגד, היו כאלו שסרטטו את האישה הנשית דווקא לפי דמיונה לגבר. סטודנטית כתבה שאישה נשית היא "אישה שמסוגלת לעשות הכול, וכל דבר שגבר יכול! וגם יותר טוב!". סטודנטית אחרת טענה שאישה נשית היא "אישה היודעת מה מקומה בחברה, מבינה שהיא שוות ערך לגברים ועושה מאמצים להשתוות למעמדו של הגבר". אפשר לומר שרוב התכונות שהצעירות מזהות עם דמותה של האישה הנשית הן חיוביות, אם כי היו

גם אזכורים מעטים של תכונות שניתן לפרשן כאמביוולנטיות מבחינה מוסרית. למשל, מישהי ציינה שאישה נשית היא "מניפולטיבית", ואחרת כתבה שאישה נשית "מבלה זמן בקניות". בהקשר זה מעניין לציין שעל-אף נטייתן של משתתפות המחקר לאשרר סטראוטיפים מגדריים, הן לא קישרו אותם עם פיתוח בכוח ובמסוגלות של נשים, וזאת בשונה, למשל, מממצאי מחקרים מארצות הברית (Alexander & Andersen, 2011; Holman, Merolla, & Zechmeister, 1993), שמצאו קישור כזה במפורש. בדומה לחיילות בתפקידים "גבריים" בצבא (ששון-לוי, 2006; Lomsky-Feder & Sasson, 2006), הן מטמיעות בסובייקטיביות הנשית את מה שהן מזהות כ"גבריות" ורואות בכך מקור לכוח.

את התמה השלישית כינינו תיאור כוללני המצביע על ידיעה אינטואיטיבית. לדוגמה, הייתה מי שכתבה שאישה נשית היא "כל אישה" או "ממין נקבה שמתנהגת כמו אישה לכל דבר. כל אישה אשר היא אישה בפנים". מההתבטאויות השונות ניתן לעמוד על תפיסה שלפיה לנשים יש ידיעה אינטואיטיבית וסמיטית של נשיותן, כזו הקודמת לתודעה המילולית, והיא מיתרגמת להתנהגות, לרגשות ולהוויה כללית. תשובות נוספות בקטגוריה זו היו "אישה שמתנהגת כאישה", "אישה שמרגישה אישה", "אישה שמרגישה נשית היא כזאת". ניתוח האמירות שכללנו תחת קטגוריה זו מורה על תפיסה שלפיה הנשיות היא דבר מובן מאליו לנשים, מה שלכאורה יוצר הגדרה מעגלית וטאוטולוגית. התייחסויות כגון "אישה שמרגישה טוב עם עצמה וגם עם הנשיות שלה", "אישה עם הבנה שהנשיות שלה היא עוצמה, נוח לה עם היותה אישה", "אישה שמחוברת לצד הנשי הפנימי והחיצוני כאחד", מלמדות שבעבור הצעירות המחזיקות בתפיסה זו, הנשיות היא זהות כוללת שאינה ניתנת לפירוק. היא שלמה, ידועה ונוסכת ביטחון בעבור מי שמחזיקה בה. אחת המשיבות כתבה ש"כל אישה באשר היא, היא נשית. שום דבר לא מבטל זאת אלא אם היא רוצה לשנות את מינה. אם אני אישה אני נשית". כמעט בהמשך ישיר לכך, הקטגוריה הרביעית כללה התייחסויות למיקוד של האישה בעצמה: "[אישה נשית היא מי ש]אוהבת את עצמה", "מודעת לעצמה", "יודעת מה היא רוצה מעצמה" ו"בטוחה בעצמה". בכמה מן התשובות ברוח זו באה לביטוי גם תחושת זכאות למימוש עצמי, דאגה וטיפול עצמי.

הקטגוריה החמישית כללה התייחסויות המזהות את האישה הנשית עם כוח. כמה מן המשיבות הדגישו במיוחד כי הכוונה היא לכוח פנימי ולא פיזי: "אישה היא אדם רוחני, עדין, לא חזקה מבחינה פיזית אך חזקה מבחינה נפשית, מטופחת, מסודרת ובטוחה בעצמה". הביטוי "בעלת כוח פנימי" חזר על עצמו, והיו שחידדו את חשיבותה של המודעות לכוח זה ("אישה המודעת לכוחה"), בין אם בהיבט האישי-הפנימי או החברתי. אחת המשיבות הגדירה אישה נשית כ"אישה שמכירה את הכוחות שבה, כולל אלו שלא מקובלים עליה החברה". אחרת ציינה "מודעות לכוחה ההולך וגדל בחברה של היום". התשובות מקשרות בין נשיות לבין כוח לפעול, להוביל דברים, להגיע לעצמאות ולהישגים ולהיות בעלת סמכות. מודעותן של המשיבות לכך שהחיבור בין נשיות לבין

כוח אינו מובן מאליו באה לידי ביטוי באמירות כגון "לא פוחדת מכוחה" או "אינה מפחדת מעמדת כוח". ברוב ההתבטאויות שנגעו לכוח, איכות זאת הוצגה כמעצימה, אך היו גם התבטאויות יחידות שראו סתירה בין הכוח לבין נשיות. לדוגמה, "[אישה נשית היא] אישה אשר יודעת לבטא ולהביע את עצמה ורצונותיה בדרך לא כוחנית ולא אגרסיבית".

מכלול התשובות השישי זיהה אישה נשית כאימהית ומשפחתית, בין אם בהווה ("דואגת לביתה ולילדיה") או בעתיד ("תהיה אם בשלב כלשהו בחייה"). לפעמים ההתייחסות לאימהות עלתה כחלק מחבילה רחבה יותר של תכונות ומאפיינים. לדוגמה, "אישה הבטוחה בעצמה, הבוחרת את דרכה בעולם וחשה חופשייה לבטא את עצמה, את המיניות שלה, האימהות שלה, האסרטיביות שלה והמחשבות שלה". התייחסויות אחרות לאימהות, מעטות יחסית, היו מצמצמות יותר: "[נשים ש]מתעסקות בעבודות בית ומביאות ילדים וטיפול בילדים ולא עובדות במשרות".

לבסוף, התמה השביעית התייחסה לידיעה ולהבעה של דעות וידע. "יודעת מה היא רוצה" היה משפט שחזר על עצמו בגרסה זו או אחרת. רבות מן המשיבות ייחסו לאישה הנשית מודעות עצמית בהיבטים מגוונים של החיים. אישה נשית מודעת לעצמה "מבחינה חיצונית ופנימית", מודעת לכוחה, לרגשותיה, למיניות שלה, לעמדותיה, לעצמה ולסביבתה. היא גם מודעת למגבלותיה: "מודעת למתי היא צריכה עזרה" כפי שניסחה זאת אחת המשיבות, או "מודעת למעלות ולחסרונות שלה" כפי שהציעה אחרת. חלק מן המשיבות התייחסו גם לבעלות על ידע ודעה. אישה נשית, הן טענו, היא "בעלת דעה עצמאית", "דעתנית", "עומדת על דעותיה", "עומדת על שלה ועל הצדק", "עומדת על דעותיה וזכויותיה", "יש לה דעות ברורות והיא אינה נכנעת לתכתיבי החברה". בכמה מן התשובות הידיעה והדעתנות כוונו למודעות עצמית אינדיבידואלית, ובאחרות להיבטים חברתיים של גיבוש מחשבה עצמאית וביטוי פומבי של ידע ועמדות. סיכום ביניים של הממצאים מעלה שתי מסקנות מרכזיות. ראשית, נראה שנשים צעירות בישראל מזהות את הנשיות בראש ובראשונה עם מראה חיצוני ועם דימוי גוף המחייבים עבודה וטיפול. ממצא זה מחזק לכאורה את העמדה שלפיה שית "הכוח הנשי" המזוהה עם המילניאליות מסיג את הישגי הפמיניזם לאחר. בו־בזמן, למרות מרכזיות המראה בתשובות, עלתה בהן גם תפיסה מורכבת באשר לנשיות, הכוללת יותר ממראה חיצוני ואימהות וחושפת סובייקטיביות נשית מורכבת. תפיסת הנשיות שלהן כוללת גם ניכוס של מאפיינים הקשורים בדמיון הפופולרי ל"גבריות", כגון ידע, כוח, מודעות עצמית ותחושת זכאות. מפה עולה המסקנה השנייה, שבתפיסתן של הצעירות, אישה נשית היא זו הנשארת נשית אף-על-פי שאימצה לעצמה תכונות המזוהות כגבריות.

משנות ה־70 של המאה הקודמת נדונו כניסת נשים למרחבים ציבוריים שנתפסו כגבריים, והמחירים הכרוכים בכך. הוכשילד (Hochschild & Machung, 1989) טבעה את המושג "הנטל הכפול", והבהירה ששילוב זה – בין בית לעבודה, בין נוכחות במרחב הפרטי, ה"נשי", למרחב הציבורי, ה"גברי" – אינו מאפשר בהכרח לנשים

ליהנות מכל העולמות. הוא בעיקר מזמן להן תחושות של תסכול ואשמה על תפקודן החלקי בכל אחת מן הזירות הללו. הישגי הגל השני של הפמיניזם טמנו בחובם את ה"מלכודת" הזאת, שהותירה את נשות דור הבייבי-בומרס (baby boomers), ילידות העשור שאחרי מלחמת העולם השנייה, עם סיבות טובות להמשיך ולהיאבק לשוויון מגדרי. צעירות בנות דור ה-Y תופסות אחרת את אתגר כינון הסובייקטיביות הנשית. גם הן תופסות את הזהות הנשית ככזו שגלומות בה דרישות כפולות, סתירות ומורכבות. אולם אנחנו מזהות אצלן מענה ייחודי לחוויה זו, ייחודיות המסמנת את היותן חלק מיחידה דורית מובחנת. כדי להבין נקודה זו, נפנה לחלקן השני של פרק הממצאים, ונראה איך ברות המודרניות המאוחרת מבנות הצעירות את הסובייקטיביות הנשית על בסיס תודעה אינדיבידואליסטית ואפוליטית. נראה עוד שתודעה זו מתעצבת בהשראת מכלול רעיונות שמעלה על נס משטור עצמי קפדני, גישה חיובית ובונה הנמנעת מכעס, וחתירה אחר איזון והרמוניה. מכלול זה מעוגן בשילוב השיחני בין נאו-ליברליזם, פסיכולוגיה חיובית ורוחניות עכשווית.

איזון והרמוניה – "לא בתחרות... לא בהגזמה"

מסקירת התמות המרכזיות שאוזכרו בתשובותיהן של המשתתפות עלתה תפיסת נשיות המבוססת על קטגוריות מגדריות בינריות וסטראוטיפיות. בפרק זה נבחן את היחסים בין הקטגוריות הללו, שהנשים עצמן רואות אותן כסותרות. לשאלה "תאר/י מיהי לדעתך אישה נשית", מקצת המשיבות ענו באוסף אסוציאציות או ברשימת מילים, ואילו אחרות ניצלו את מעט המקום שניתן במסגרת השאלון לכתיבת משפטים שלמים. קריאה מעמיקה של משפטים אלו חושפת שימוש רב בתבנית רטורית שממנה ניתן להבין שהעיקרון המאפשר את הבניית הנשיות הוא יצירת הרמוניה בין מה שהן עצמן תופסות כניגודים. ניתוח תבנית רטורית זו, שנציג להלן, חושף שלושה ממדים של הסובייקטיביות הנשית הצעירה. ראשית, היא מורכבת ומכילה שילובים שונים: של איכויות פנימיות וחיזוניות, של רכיבים הנתפסים כנשיים וכאלה הנתפסים כגבריים ושל מחויבות האישה לעצמה ומחויבותה כלפי אחרים. שנית, דואליות זו נתפסת כנושאת פוטנציאל של סתירה או אמביוולנטיות. שלישית, וזהו ממצא חשוב במיוחד, אישה נשית היא מי שיודעת לפרק את המתח תוך שהיא מאזנת באופן הרמוני בין מה שנראה כסתירה. נדגים זאת סביב צירי תוכן מרכזיים שעלו בתשובות:

מתח בין מאפיינים חיזוניים לבין איכויות פנימיות:

טיפול הגוף מול טיפוח שכל ודעה

כאמור, העיסוק במראה החיצוני וטיפוח הגוף עלה בשכיחות גבוהה בתשובות לשאלת טיבה של האישה הנשית. בו-בזמן, במקרים רבים אותן משיבות שילבו בין הדגשת תכונות חיזוניות, כגון מראה מטופח, לבין היבטים הקשורים לתכונות פנימיות,

ובראשון דעות, ידע וכוה. מבחינה רטורית הדבר היה כרוך בשימוש חוזר ב־ו החיבור או בביטויים כגון "זה וגם זה" ו"גם וגם". משפטים כגון "מדגישה היבטים פיזיים וגם מגשימה את עצמה ואת מי שהיא באמת מבחינה נפשית" או "מודעת לעצמה גם בפן החיצוני וגם בפנימי" מדגימים את הממצא הראשון העולה מן התבנית הרטורית, והוא ההבחנה שהצעירות עושות בין האיכויות החיצוניות לבין אלו הפנימיות ורואות ב"אישה הנשית" זהות מורכבת הכוללת את שתיהן.

הנדבך השני של הממצא, כאמור, הוא החשיבות שהמשיבות מייחסות לא רק לשוני בין המאפיינים השונים ולמורכבות הנלווית לכך, אלא גם למתח או לקונפליקט האפשרי ביניהם. בתשובות כגון "אישה שמתלבשת כמו אישה לעניין, מטופחת, מסודרת אבל גם אינטליגנטית עם השכלה גבוהה", "יודעת לעמוד על שלה ולומר את דעתה ויחד עם זאת שלא תהיה מוזנחת מבחינה חיצונית" או "חזקה שעומדת על דעותיה אך יחד עם זאת אישה מטופחת הדואגת לביתה ולילדיה", מודגש לא רק השילוב, אלא גם רכיב של סתירה או מתח אפשריים. רכיב זה בולט בבחירה במילות חיבור כגון "מצד אחד-מצד שני", "זה אבל גם..." ו"אך יחד עם זאת...". ניסוח זה מאשר את ההבחנות הקטגוריות בין פנים לחוץ, בין גוף לשכל, בין עדינות לכוח, הבחנות שיש להן תיוג מגדרי ידוע. ב־בזמן הוא גם מערער על המוסכמה הרואה אותן כמוציאות זו את זו.

הנכחת הקונפליקט האפשרי הגלום במורכבותה של הזהות הנשית מובילה לממצא השלישי: אישה נשית נתפסת כמי שיודעת איך להתמודד עם הקונפליקט, לבטל אותו ולשלב באופן מאוזן והרמוני בין מה שנרמז כסותר. "אישה נשית", כתבה אחת המשיבות, "יודעת להיות רכה, אימהית, חמה ומשפחתית, אך גם דעתנית, משכילה, מאחדת ומלכדת". היא מורכבת, יש בה סתירות, אך היא "מאחדת ומלכדת". אפשר לראות זאת גם בדוגמה הבאה: אחת המשיבות כתבה שלדעתה אישה נשית היא "בטוחה בעצמה, מכירה בכוח שלה ומתוך כך יודעת למתן אותו, יודעת לבשל, נעימה למראה". גם בדוגמה זאת ביטחון עצמי וכוח מוצגים במשפט אחד כעומדים מול בישול ויופי חיצוני. אלא שהמשיבה לא הסתפקה רק בהצגת היבטים פנימיים וחיצוניים כשונים זה מזה, אלא התייחסה לקונפליקט בין הדברים, קונפליקט שאישה נשית יודעת איך לנהל בהצלחה או למתנו, כמו במקרה זה. תפיסה דומה של נשיות, ככזו המכילה רכיבים מנוגדים אך מסוגלת להכיל אותם באופן מאוזן, עלתה גם בתכנים הבאים.

מתח בין נשיות לבין גבריות

כפי שהראינו בסקירת התמונת המרכזיות, היו משיבות שהתייחסו לנשיות והעמידוה מול גבריות. הן הביעו עמדה שלפיה "גבריות" ו"נשיות" הן איכויות מובחנות זו מזו וטענו שאישה נשית היא זו המכילה בתוכה את שתיהן באופן מיטבי. למשל, "אישה אשר מממשת את רצונה, מקבלת גם גבריות וגם נשיות" או "אישה המסוגלת לשלב גם תכונות נשיות, כגון אסתטיקה, טיפוח גוף ואימהות, ומצד שני תכונות הנחשבות גבריות, כגון נחישות, אסרטיביות". בשני הציטוטים חוזרת התבנית הרטורית של "זה

וגם זה". בציטוט השני הנחישות והאסרטיביות מוצגות כתכונות ה"נחשבות גבריות", אולם המשיבה תופסת את האישה הנשית כמי שמסוגלת לשלבן בתוכה עם "תכונות נשיות" מגוונות.

במקצת התשובות שהתייחסו ל"גבריות" תואר מתח בין הנשיות הראויה לבין גברים וגבריות. אולם אישה נשית תוארה בהקשרים אלו כמי שיודעת לפתור מתח זה ולהבטיח הרמוניה ואיזון. אחת המשיבות כתבה, למשל, שאישה נשית "מתמסרת לבעלה, לא מחפשת לעלות עליו בכוחה, כן צריכה להיות מצליחה, אינטלקטואלית וחכמה אבל לא בתחרות עם הגבר על משאבים אלו, אלא מהצד הנשי שלה, זאת שיפתחו לה את הדלת ויקנו לה פרחים ולא להפך". בעיני משיבה זו, שמירה על חלוקת תפקידים מגדרית ברורה בווזגיות אינה מבטלת את תביעתה כלפי האישה להיות גם מצליחה, אינטלקטואלית וחכמה. רמז לקונפליקט בין שתי הדרישות אפשר לראות בהנחה: "לא בתחרות עם הגבר". הצד הנשי, מבהירה הכותבת, מאפשר לאישה לשלב בין תכונות ושאיפות שנראות, על פניהן, כסותרות או עומדות בקונפליקט.

מתח בין מחויבות האישה לעצמה לבין מחויבותה לאחרים מקצת המשיבות הדגישו את הנשיות כקשורה במיקוד עצמי, בהגשמה ובמימוש עצמי. אלה תוארו לא פעם כעומדים בסתירה למאפייני נשיות המעוגנים בנתינה לזולת ובהתחשבות בכללים חברתיים. כפי שנדגים, גם במקרים אלו העמדת הניגוד או המתח בין הדברים לא נותרת ללא מענה, שכן המשיבות הצביעו על האופן שבו אישה נשית יודעת לשמור על איזון בין הדברים ולאפשר את קיומם בד־בבד. אישה נשית, הסבירה אחת המשיבות, היא "אישה המבצעת את האינטרסים שלה וגם דואגת לבית ולילדים. לא רק לבית אלא גם לעצמה, לטיפוחה האישי; גברים ונשים צריכים לעבוד בשיתוף פעולה". המחויבות והדאגה של האישה לעצמה ("האינטרסים שלה") אינן זהות לדאגתה לבית ולילדים, מבהירה הכותבת ומצביעה על מתח אפשרי בין הדברים. אולם אם בתחילת התשובה ניתנת קדימות למחויבותה של האישה לעצמה, בסופה מודגש שיתוף פעולה והדדיות בין גברים לנשים. האישה הנשית היא זאת המממשת את עצמה באופן מלא, תוך כדי התחשבות באחרים וטיפוח האינטראקציה החיובית אתם.

דיון

הצעירות במרכז המחקר הן נשים משכילות מרקע אתני ומעמדי מגוון יחסית (במנעד בין בינוני-נמוך ובינוני-גבוה). הן נולדו שנים רבות לאחר "הגל השני" של הפמיניזם, על סמיתו המכוננת "האישי הוא הפוליטי", שלאורו התבגרנו והתגבשנו אנחנו, מחברות המאמר. המחקר שהצגנו נולד מניסיון להבין את הנשים הצעירות שאנו פוגשות בכיתות, ומהכרה בכך שהן חוות ומגבשות את תפיסת הנשיות שלהן בהקשרים חברתיים והיסטוריים שונים משלנו. בתקופה שבה מתרחש המפגש אתן, המאבק הפמיניסטי אמנם

לא חיסל את הפטריארכיה וגם לא את המוסכמות ההטרונורמטיביות, אך הוא הצליח לפתוח מרחב להשתתפות כלכלית, תרבותית ואזרחית לנשים מן הקבוצות ההגמוניות יחסית. כתוצאה מכך, הצעירות כיום מגבשות את זהותן ותפיסותיהן לגבי נשיות באמצעות חשיפה לנשים בעלות כוח, השכלה והשפעה. התרבות הפופולרית, ובעיקר הקפיטליזם הצרכני, תורמים גם הם לטיפוח תחושה של אוטונומיה ומסוגלות בקרבן. המאמר ביקש לפענח את המורכבות הזו דרך בחינת האופן שבו סטודנטיות יהודיות בישראל תופסות את הסובייקטיביות הנשית.

את ממצאי המחקר חילקנו לשניים. בחלק הראשון הצגנו את התמות השונות שעלו מניתוח התשובות לשאלה "לדעתך, אישה נשית היא...". בחלק השני התמקדנו בצירופי מילים ומטבעות לשון שהמשיבות קשרו באמצעותם בין רכיבים שונים בתשובותיהן. בדומה לממצאים ממדינות דוברות אנגלית (Gill & Scharff, 2011), הראינו שהנשיות הנתפסת קשורה ב"מראה נשי" המורכב מאפיונים מוכרים (עדינה, חמודה ולא גסה, סקסית), אך הדרך אליו מחייבת אותן לאמץ ולתפעל ערכים מרכזיים באתוס הנאו־ליברלי: עשייה, משמעת והתמדה. למרות הדגשת המראה החיצוני, מצאנו ש"תכונות נשיות" קשורות בסובייקטיביות רבת־פנים הכוללת מנעד של פרקטיקות ורגשות, מטיפול וטיפוח, עבור ברגשות חיוביים, הקרבה ויחסים, ועד לתכונות הקשורות בחופש, תעוזה, מיניות משוחררת, אסרטיביות, סמכותיות, חוכמה, דעתנות וביטחון עצמי. בהתחשב בכתיבה הענפה על מרכזיותה של המשפחתיות בישראל, על האדרת הילודה (pro-natalism) שבה ועל האימהות כרכיב מרכזי בהבניית הנשיות בישראל (Gooldin, 2011; Hashiloni-Dolev, 2015; Ivry, 2010), הופתענו למצוא שלסוגיה זו ניתנה תשומת לב מעטה בקרב משתתפות המחקר. האימהות הוזכרה לפעמים לצד רכיבי זהות נוספים, ולעתים כבדרך אגב. ייתכן שהסיבה לכך היא גילן הצעיר של משתתפות המחקר והעובדה שרובן רווקות, חילוניות, ובנות המעמד הבינוני, אותה תת־קבוצה שבה מתרחש תהליך האינדיבידואליזציה של המשפחתיות בישראל (פוגל־ביזאוי, 2006). המנעד הרחב של תכונות ויכולות הקשורות בעיני המשיבות עם נשיות נתפס על־ידן כמכיל סתירה פוטנציאלית משום שהן חושבות בתבניות בינריות: נשים וגברים, פנימיות וחיצוניות, מחויבות לאחרים ומכוונות לעצמן. בתרבות שבה הן חיות, לצמדים הבינריים האלו יש תיוג מגדרי ברור, ועם זאת הדבר לא נתפס כבעייתי בעיניהן. יתר על כן, אחת התמות המרכזיות שעלו הייתה אפיון של נשיות כזהות מובנת מאליה, שלמה, שאינה ניתנת לפירוק, הנוסכת ביטחון במי שמחזיקה בה. פריטתה של סובייקטיביות זו למילים ולתכונות מובחנות נדמית כמבלבלת, אולם אנו רואות בה כזו המתיישבת היטב עם רוח התקופה. החשיבה הבינרית של הצעירות הולמת את הדואליזם בבסיס החשיבה המערבית הדומיננטית. לפי עקרונות חשיבה אלו, דבר והיפוכו אינם מתיישבים זה עם זה אלא יוצרים קונפליקט, מתח וסתירה פנימית. לתפיסה זו יש ביטוי בדבריהן. הן עצמן רואות סתירה בין רכיבי הנשיות שהן מציינות. אולם להיגיון של המודרנה אין השפעה בלעדית על השקפת עולמן. כבנות דור ה־Y הן פיתחו את עצמיותן גם בהשפעת

שיח הרוחניות העכשווית. שיח זה, טען ריצ'ס (Riches, 2000), מאתגר את הדואליזם ומציע תחתיו אפיסטמולוגיה מוניסטית. זו שבמונחי אמיק (emic) תוגדר כתפיסת עולם הוליסטית. מה שנתפס כצמדי ניגודים במודרניות, כגון גוף ונפש, שכל ורגש, זכריות ונקביות, מובנה בשיח הרוחניות העכשווית כרכיבים של אחדות שלמה, הרמונית ומאוזנת. בדברי משתתפות המחקר מהדהדת ברמה העמדה הבינרית בנוגע לזהויות מגדריות, זו שמנסחת את הנשיות והגבריות כמוציאות זו את זו וששילובן יחדיו מעורר קונפליקט. בו־זמון, הן רואות את הניגודים הללו כחלק מאותה אחדות. האישה הנשית, הראינו, נתפסת בקרבן כמי שמסוגלת לשלב תכונות המזוהות כגבריות מבלי שיחול פיחות בנשיותה. מבחינתן, ההעצמה הנשית אינה מתבטאת בהפרכת הניגוד המגדרי ואף לא בהתמודדות עם תסכולים הקשורים בניסיון לשלב בין מה שנתפס כעומד בסתירה. ההעצמה הנשית מתבטאת בעיניהן ביכולת לנהל את הסתירות והמתחים שהוא מייצר וגם לעשות זאת בהן ובשליטה עצמית (ראו גם Rottenberg, 2014).

הנחת העבודה שלנו, שהנשים הצעירות משתייכות ליחידה דורית מובחנת, מבוססת על ההבנה שהן התבגרו לתוך חויית חיים מובחנת, שתרמה לגיבוש השקפת עולם ייחודית, אחרת מזו של בנות הדור הקודם. חשוב לעמוד על הבחנה זו ולהסבירה, שהרי ההבנה של נשים צעירות כי הדרך לנשיות אידאלית עוברת דרך מתחים וסתירות אינה חדשה. כבר בשנות ה־70 של המאה הקודמת עמדו נשים על האתגרים הכרוכים במימוש של אידאל זה. הפמיניסטיות שביניהן ניסחו זאת במונחים לעומתיים של הדרה, תקרת זכוכית, שוליות כפולה, דיכאונות או נטל כפול, מתוך הדגשה כי האישי הוא הפוליטי. החידוש שמביאות אתן המילניאליות הוא בפרשנות השונה שהן נותנות למתחים ולסתירות אלו ובהימנעות המפורשת שלהן מפוליטיזציה של הנשיות. מחקרנו מעלה שבשונה מדור האימהות שלהן, צעירות אלו אינן תופסות את הנשיות כפרויקט בלתי אפשרי, קל וחומר כמצב קורבני. תחת זאת, הן מעגנות את תפיסתן בנוגע לנשיות האידאלית בהלוך רוח הרמוני ומאוזן.

בצד השפעת שיח הרוחניות החדשה, אנו מזהות בדברי המשיבות השפעות של שני שיחים נוספים – הנאו־ליברלי והתרפויטי – שגם להם משקל מעצב בתודעה של בנות דורן. אלו ניכרים בתחושת המסוגלות והכוח ("מבצעת את האינטרסים שלה...") "חזקה שעומדת על דעותיה" כסממנים ברורים של משילות עצמית, בהימנעות מכעס ולעומתיות ("לא בתחרות עם הגבר..." "נעימה למראה..." "לא כוחנית ולא אגרסיבית"), ובדגש על פסיכולוגיה חיובית ("אוהבת את עצמה", "בטוחה בעצמה"). בעוד המוטיבים של אינדיבידואליזם, שלילת הכעס ודה־פוליטיזציה של התודעה מתועדים בספרות בהרחבה (ראו Ehrenreich, 2009; McRobbie, 2009; Simchai & Shoshana, 2018), ממצאי מחקרנו מדגישים את השילוב בין שלושת השיחים. שילוב שיחני זה, אנו טוענות, הוא אחד ממסמניו של דור ה־Y. הוא מעוגן בסדר החברתי שהתגבש בעשורים האחרונים, שאליו הן נולדו ולאורו עוצבו הכרתן, זהותן ותפיסת הסובייקטיביות הנשית שלהן. כפי שטענו בתחילת המאמר, סדר חברתי זה מקדם תסריטים תרבותיים שבהם מועלות על נס תחושות של מסוגלות, אוטונומיה והסתמכות עצמית. הוא מבסס הנחת יסוד שלפיה ניתן

וראוי להגיע לאיזון, לשיווי משקל ולהרמוניה. במקביל, לצד המאפיינים הגלובליים של דור ה-Y, יש הקשר מקומי ייחודי לשלילת הלעומתיות ולכמיהה לאחדות. זה מתבטא למשל בקריאות לפיוס ולדיאלוג במהלך ובעקבות אירועים דרמטיים (הזכרנו את רצח רבין והמחאה החברתית ב-2011).³ מקור אחר שלו הוא ההשתתפות של נשים מן הקבוצות ההגמוניות – בעלות פרופיל דומה למשתתפות המחקר – בממסדים הצבאי, הפוליטי, המשפטי והתקשורתי. למרות שהאליטות הללו אינן שוויוניות מבחינה מגדרית, נראותן של הנשים בהן מזינה את תחושת הזכאות וההישג האישי של רבות ומעודדת בקרבן הזדהות ותפיסה מערכתית.

לסיכום, אנו טוענות שיש לפרש את אמונתן של משתתפות המחקר כי הנשיות התקינה מגלמת בתוכה לא רק סתירות וקונפליקטים, אלא גם את היכולת לפשר ולאזן ביניהם באופן הרמוני בתוך הקשר רב-ממדי של הביטוס דורי, הלך רוח פוליטי-לוקלי והשפעות דיסקורסיביות של המודרניות המאוחרת. תפיסת הנשיות המילניאלית מעוגנת בשילוב של שלושה שיחים המאפיינים את התקופה: השיח הנאו-ליברלי מדגיש כאמור הימנעות מפוליטיקה, אחריות אישית, תחושת מסוגלות והפגנת שליטה מחויבת של הפרט על חייו. השיח התרפויטי, שנעשה דומיננטי בעידן המודרניות המאוחרת (למשל, אילוז, 2012; ברונר ופלוטקין עמרמי, 2016; Sa'ar, 2016b), מעודד רפלקסיביות ושימוש בשפה רגשית וכולל, בהקשר הישראלי, התמרה של לקסיקון פוליטי בדיבור רגשי.⁴ לבסוף, שיח הרוחניות העכשווית (New Age) כורך שחרור רוחני בפסיכולוגיה חיובית והימנעות מכעס (Simchai & Shoshana, 2018). הרמוניה, מיתון האנטגוניזם, הימנעות מגישה לעומתית ופרשנות אפוליטית של המציאות (שמחאי, 2009) עוברים כחוט השני בשלושת השיחים הללו. החומרים שהצגנו מחזקים אותם ומוסיפים להם ממד מגדרי: ההבניה המתמשכת של נשיות בקרב צעירות כרוכה בהימנעות עקיבה מפוליטיזציה ומקונפליקט.

הספרות המחקרית מעלה אי-הסכמה בין מי שטוענות להתפתחותה של נשיות מועצמת לבין אלו המקוננות על הבנייתה של נשיות פוסט-פמיניסטית אפוליטית. תרומתנו לדיון היא בהבנה שאת הסובייקטיביות הנשית המתכוננת כיום עלידי לא מעט צעירות בנות דור ה-Y יש להבין לאור רוח התקופה שבה הן חיות ולא כמי שכושלות ללכת בתוואי שהורישו להן נשים מדור אחר, אלו שצמחו לתודעה דורית אחרת. כמי שגדלו באלף החדש ופיתחו זהות דורית ייחודית, הן מבנות את הסובייקטיביות הנשית לאור האתוס הנאו-ליברלי, המחויבות לרפלקסיה והחתיירה להתפתחות אישית ועושות זאת ברוח טובה ותוך טיפוח הלך רוח הרמוני.

3 מלבד שילוב השיחים הנדון, ייתכן שהאסקפיזם הפוליטי בישראל קשור גם לקיומו של דיסוננס קוגניטיבי קולקטיבי נוכח התמשכות הכיבוש לתוך העשור השישי בלי סוף נראה לעין. הרצוג (2013) מתייחסת לכך בקצרה ובמאמר הנוכחי לא נוכל לפתח קו פרשני זה, אך מצאנו לנכון להזכירו.

4 דוגמה להתמרה של הפוליטי ברגשי ניתן לראות בדומיננטיות של טרמינולוגיית הטראומה והחוסן המנטלי בקרב אזרחים בעוטף עזה (Sa'ar, Aharoni, & Lewin, n.d.).

מקורות

- אילוז, א' (2012). גאולת הנפש המודרנית. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ברונר, ז' ופלוטקין עמרמי, ג' (עורכים). (2016). מעבר לקליניקה: השיח הפסיכולוגי בתרבות העכשווית. תל אביב: רסלינג.
- גוטוויין, ד' (2001). זהות נגד מעמד: רב תרבותיות כאידאולוגיה ניאוליברלית. *תיאוריה וביקורת*, 19, 241-257.
- דוידסון, ש' (2007). "ימים של אושר": נערות מעריצות של להקת פופ. מגמות, מה(1), 144-121. <http://www.jstor.org/stable/23659104>
- הלמן, ש' (2013). כיצד קופאיות, מנקות ומטפלות סיעוד הפכו ליזמות: סדנאות מרווחה לעבודה וכינון העצמי הניאוליברלי. *סוציולוגיה ישראלית*, יד(2), 312-335.
- הריס-אולשק, ר' (2015). שילוב עבודה משפחה: חלוקת התפקידים במשק הבית. ירושלים: משרד הכלכלה. http://file:///C:/Users/Amalia%20Saar/Google%20Drive/Sפרית%20מאמרים/gender%20contract_שילוב%20עבודה%20משפחה.pdf
- הרצוג, ח' (2013). מבט דורי ומגדרי על מחאת האוהלים. *תיאוריה וביקורת*, 41, 69-96.
- ינאי, נ' וליפשיץ-אורון, ר' (2003). "צו פיוס" – השיח האלים של מתינות. *סוציולוגיה ישראלית*, ה(1), 161-191.
- לחובר, ע', פלד, ע' וקומם, מ' (עורכות). (2017). נערות וגופן: מדברות, נוכחות, נסתרות. ירושלים: מאגנס.
- פוגל-ביזאוי, ס' (2006). משפחה. בתוך א' רם ונ' ברקוביץ (עורכים), *אי/שוויון (עמ' 265-273)*. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון.
- פרידמן, א' (1999). על פמיניזם, נשיות וכוח של נשים בישראל. בתוך ד' יזרעאלי ועמיתות (עורכות), *מין מגדר פוליטיקה (עמ' 19-47)*. תל אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד.
- רם, א' (2005). הגלובליזציה של ישראל: מק'וורלד בתל אביב, ג'יהאד בירושלים. תל אביב: רסלינג.
- רם, א' ופילק, ד' (2013). ה־14 ביולי של דפני ליף: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית. *תיאוריה וביקורת*, 41, 17-43.
- שמחאי, ד' (2009). לזרום נגד הזרם: פרדוקסים בהגשמת חזון העידן החדש בישראל. חיפה: פרדס.
- שנהב, י' (2013). הקרנבל: מחאה בחברה ללא אופוזיציות. *תיאוריה וביקורת*, 41, 145-121.
- ששון-לוי, א' (2006). זהויות במדים. ירושלים: מאגנס.

- Abu-Nimer, M. (2004). Education for coexistence and Arab-Jewish encounters in Israel: Potential and challenges. *Journal of Social Issues*, 60(2), 405-422.
- Alexander, D., & Andersen, K. (1993). Gender as a factor in the attribution of leadership traits. *Political Research Quarterly*, 46, 527-545.
- Banet-Weiser, S. (2004). Girls rule!: Gender, feminism, and nickelodeon. *Critical Studies in Media Communication*, 21(2), 119-139. <https://doi.org/10.1080/07393180410001688038>
- Bröckling, U. (2005). Gendering the enterprising self. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 6(2), 7-25.
- Budgeon, S. (2013). The contradictions of successful femininity: Third-wave feminism, postfeminism and 'new' femininities. In R. Gill & C. Scharff (Eds.), *New femininities: Postfeminism, neoliberalism and subjectivity* (pp. 279-292). Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- Cairns, K., & Johnston, J. (2015). Choosing health: Embodied neoliberalism, postfeminism, and the "do-diet". *Theory and Society*, 44(2), 153-175. <https://doi.org/10.1007/s11186-015-9242-y>
- Curtis, N., & Cardo, V. (2018). Superheroes and third-wave feminism. *Feminist Media Studies*, 18(3), 381-396. [https://DOI: 10.1080/14680777.2017.1351387](https://doi.org/10.1080/14680777.2017.1351387)
- Davidson, S., & Ribak, R. (2017). "Yes, I'm worth it": The economy of girls' photo rating in social network sites. *Communication, Culture and Critique*, 10(1), 2-19. <https://doi.org/10.1111/cccr.12145>
- Ehrenreich, B. (2009). *Bright-sided: How the relentless promotion of positive thinking has undermined America*. New York, NY: Metropolitan Books.
- Elias, A. S., & Gill, R. (2018). Beauty surveillance: The digital self-monitoring cultures of neoliberalism. *European Journal of Cultural Studies*, 21(1), 59-77. <https://doi.org/10.1177/1367549417705604>
- Hochschild, A., & Machung, M. (1989). *The second shift*. New York, NY: Avon Books.
- Holman, M. R., Merolla, J. L., & Zechmeister, E. J. (2011). Sex, stereotypes, and security: A study of the effects of terrorist threat on assessments of female leadership. *Journal of Women, Politics and Policy*, 32(3), 173-192.
- Gill, R., & Scharff, C. (2011). Introduction. In R. Gill & C. Scharff (Eds.), *New femininities: Postfeminism, neoliberalism and subjectivity* (pp. 1-17). Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.

- Gooldin, S. (2011). Cultural competence and ethical incompetence: Notes from a study of the new reproductive technologies in Israel. *Diversity in Health and Care*, 8(1), 45-54.
- Hashiloni-Dolev, Y. (2015). Posthumous Reproduction (PHR) in Israel: Policy rationales versus lay people's concerns, a preliminary study. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 39(4), 634-650.
- Ivry, T. (2010). *Embodying culture: Pregnancy in Japan and Israel*. Series: Studies in medical anthropology. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Lewis, R., & Marine, S. (2015). Weaving a tapestry, compassionately: Toward an understanding of young women's feminisms. *Feminist Formations*, 27(1), 118-140. <https://doi.org/10.1353/ff.2015.0002>
- Lomsky-Feder, E., & Sasson-Levy, O. (2017). *Women soldiers and citizenship in Israel: Gendered encounters with the state*. Oxfordshire, England: Routledge.
- Luzzatto, D., & Jacobson, Y. (2001). Youth graffiti as an existential coping device: The case of Rabin's assassination. *Journal of Youth Studies*, 4(3), 351-365.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge* (pp. 276-320). London, England: Routledge and Kegan Paul.
- McRobbie, A. (2008). Young women and consumer culture. *Cultural Studies*, 22(5), 531-550. <https://doi.org/10.1080/09502380802245803>
- McRobbie, A. (2009). *The aftermath of feminism: Gender, culture and social change*. London, England: Sage.
- Ortner, S. B. (2013). *Not Hollywood: Independent film at the twilight of the American dream*. Durham, NC: Duke University Press.
- Peterson, J., & Lewis, M. (1999). *The Elgar companion to feminist economics*. Cheltenham, England: Edward Elgar.
- Riches, D. (2000). The holistic person; Or, the ideology of egalitarianism. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 6(4), 669-685.
- Rose, N. (1996). *Inventing ourselves: Psychology, power and personhood*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Rottenberg, C. (2014). Happiness and the liberal imagination: How superwoman became balanced. *Feminist Studies*, 40(1), 144-168.
- Sa'ar, A. (2016a). *Economic citizenship: Neoliberal paradoxes of empowerment*. New York, NY: Berghahn Books.
- Sa'ar, A. (2016b). Emotional performance as work skill: Low-income women in Israel learning to talk the talk. *Ethos*, 44(2), 171-185.

- Sa'ar, A., Lewin, A. C., & Simchai, D. (2017). Feminist identifications across the ethnic-national divide: Jewish and Palestinian students in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 40(6), 1026-1045.
- Sa'ar A., Aharoni, S., & Lewin, A. (In preparation). Resilience as emotion: Depoliticizing the Israeli-Palestinian conflict.
- Salmenniemi, S., & Adamson, M. (2015). New heroines of labour: Domesticating post-feminism and neoliberal capitalism in Russia. *Sociology*, 49(1), 88-105.
- Simchai, D., & Shoshana, A (2018). The ethic of spirituality and the non-angry subject. *Ethos*, 46(1), 115-136.
- Tyler, I. (2011). Pregnant beauty: Maternal femininities under neoliberalism. In R. Gill & C. Scharff (Eds.), *New femininities: Postfeminism, neoliberalism and subjectivity* (pp. 21-36). Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- Vaisman, C. L. (2014). Beautiful script, cute spelling and glamorous words: Doing girlhood through language playfulness on Israeli blogs. *Language and Communication*, 34(1), 69-80.

